

Cap a on va el català de la Franja? Alguns exemples de canvi lingüístic en curs

El repte d'investigar sobre la Franja d'Aragó. Jornada de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes

Universitat de Saragossa, 28 d'octubre del 2016

Esteve Valls, Universitat de Barcelona

Projecte FFI2013-46987-C3-1-P

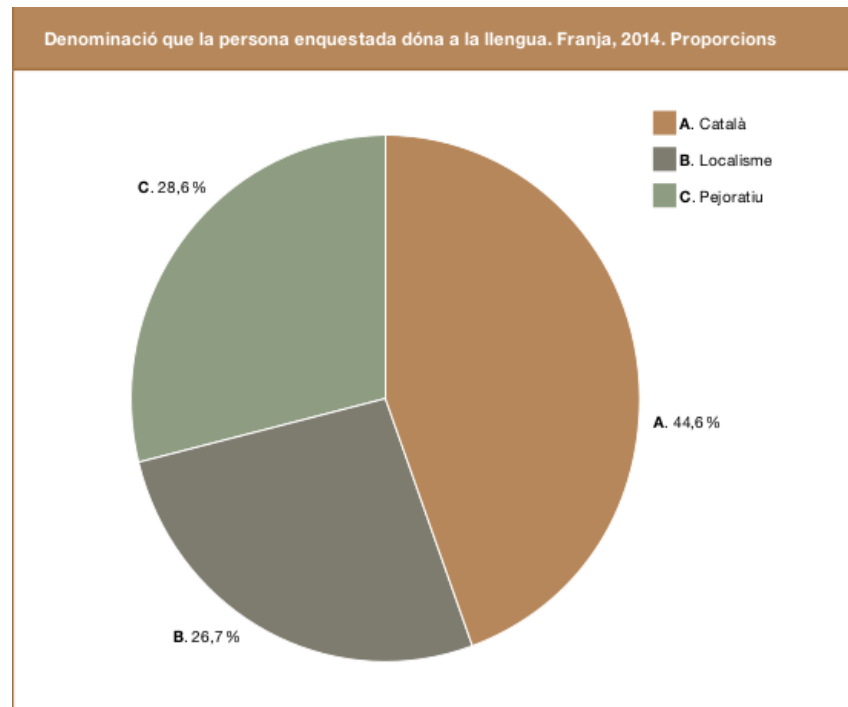
V Beca d'Investigació Joan Veny de l'Institut Ramon Muntaner

Presentació i objectius

1. Donar a conèixer la recerca feta sobre el canvi lingüístic en el català de la Franja en els darrers anys, per conèixer com ha canviat la fesomia d'aquestes varietats d'unes dècades ençà.
2. Oferir una panoràmica de la complexitat de l'àrea estudiada, en què conviuen diferents tendències:
  - Tradicionalment, una tendència a l'estabilitat (en relació a la resta de parlars nord-occidentals) a causa de l'aïllament secular respecte a les varietats de prestigi del català (oriental central i estàndard).
  - Com a conseqüència, una tendència a evolucionar tal com ho hauria pogut fer el nord-occidental a Catalunya si no hagués estat sotmès a la pressió de les varietats de prestigi.
  - Més recentment, una tendència a convergir amb la varietat de prestigi a la Franja, l'estàndard de la llengua castellana, especialment en els àmbits del lèxic i la fonologia.

Presentació i objectius

3. En definitiva, es tracta d'analitzar les repercussions sociolingüístiques d'aquestes diferents tendències evolutives per posar de relleu dues paradoxes del moment present de la llengua a la Franja.

*Enquesta d'usos lingüístics de la Franja (2014): les noves generacions han decidit enterrar el terme *chapurriau* i els prejudicis que duu associats:*

- Que les varietats franjolines són una barreja de català i castellà.
- Que són varietats estrictament locals, poc útils per comunicar-se més enllà de l'entorn immediat.

Font: Sorolla (2015: 83)

Presentació i objectius

- Malgrat l'abandonament d'aquests prejudicis, la llengua catalana a la Franja, avui:
  - Està més interferida que mai per la llengua castellana, especialment en els nivells fonològic i lèxic.
  - Tendeix a distanciar-se de les varietats nord-occidentals de Catalunya amb les quals tradicionalment formava un contínuum.
- Aquesta situació comporta una doble paradoxa:
  - Ara que les noves generacions tenen clar que el que parlen no és una barreja de català i castellà, sinó unes varietats de la llengua catalana, sembla que les varietats franjolines podrien convertir-se en el *chapurriau* que no han estat mai. Dialectalitat al servei de la genuïnitat.
  - Ara que les noves generacions tenen clar que la llengua és supralocal, el contínuum nord-occidental s'afebleix per factors externs a banda i banda de la frontera. Estàndard que doti de prestigi.

Presentació i objectius

- Apartats de la presentació:
  1. Panoràmica del canvi lingüístic en català nord-occidental. Sorgiment d'una frontera lingüística al llarg de la frontera administrativa: efecte frontera.
  2. Zoom en diversos processos de canvi en curs (factors interns > factors externs):
    - a) L'expansió dels increments velar i palatal: un cas d'evolució intrasistèmica autònoma.
    - b) Processos de canvi en les combinacions de clítics pronominals.
    - c) Reducció de l'inventari fonemàtic i interferència lèxica.
  3. Aproximació sociolingüística: *El català de la Franja, entre dues paradoxes.*

Presentació i objectius

standard variety A

standard variety B

convergence

convergence

traditional dialect continuum

divergence

Font: Auer i Hinskens (1996)

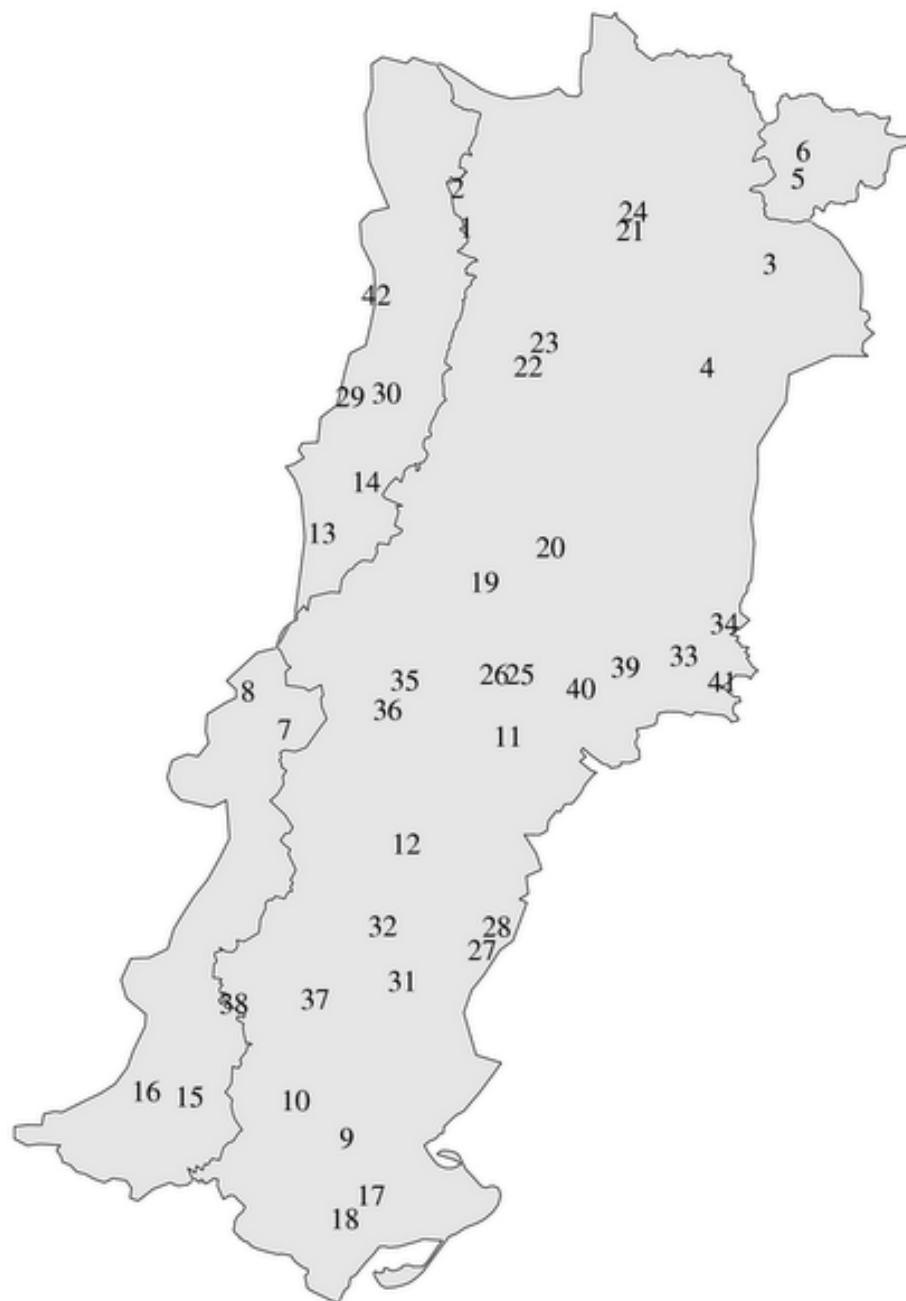
Panoràmica del canvi lingüístic en català nord-occidental

Focus: la Franja

Corpus

- 40 localitats: 2 d'Andorra, 8 de l'Aragó i 30 de Catalunya (+ estàndard).
- 20 capitals de comarca / 20 localitats rurals.
- 320 informants, 8 per localitat, dividits en quatre franges d'edat: F4 (any mitjà de naixement: 1922), F3 (any mitjà de naixement: 1954), F2 (any mitjà de naixement: 1979) i F1 (any mitjà de naixement: 1994).
- Qüestionari: 712 ítems. Subcorpus emprat: 363 ítems pertanyents a 8 àmbits morfològics regulars: articles (16), clítics pronominals (81), demostratius (12), demostratius neutres (3), locatius (3), verbs (220), possessius (20) i pronoms personals (8).
- Corpus final: 113.749 ítems i 680.639 segments, 35 dels quals són únics.

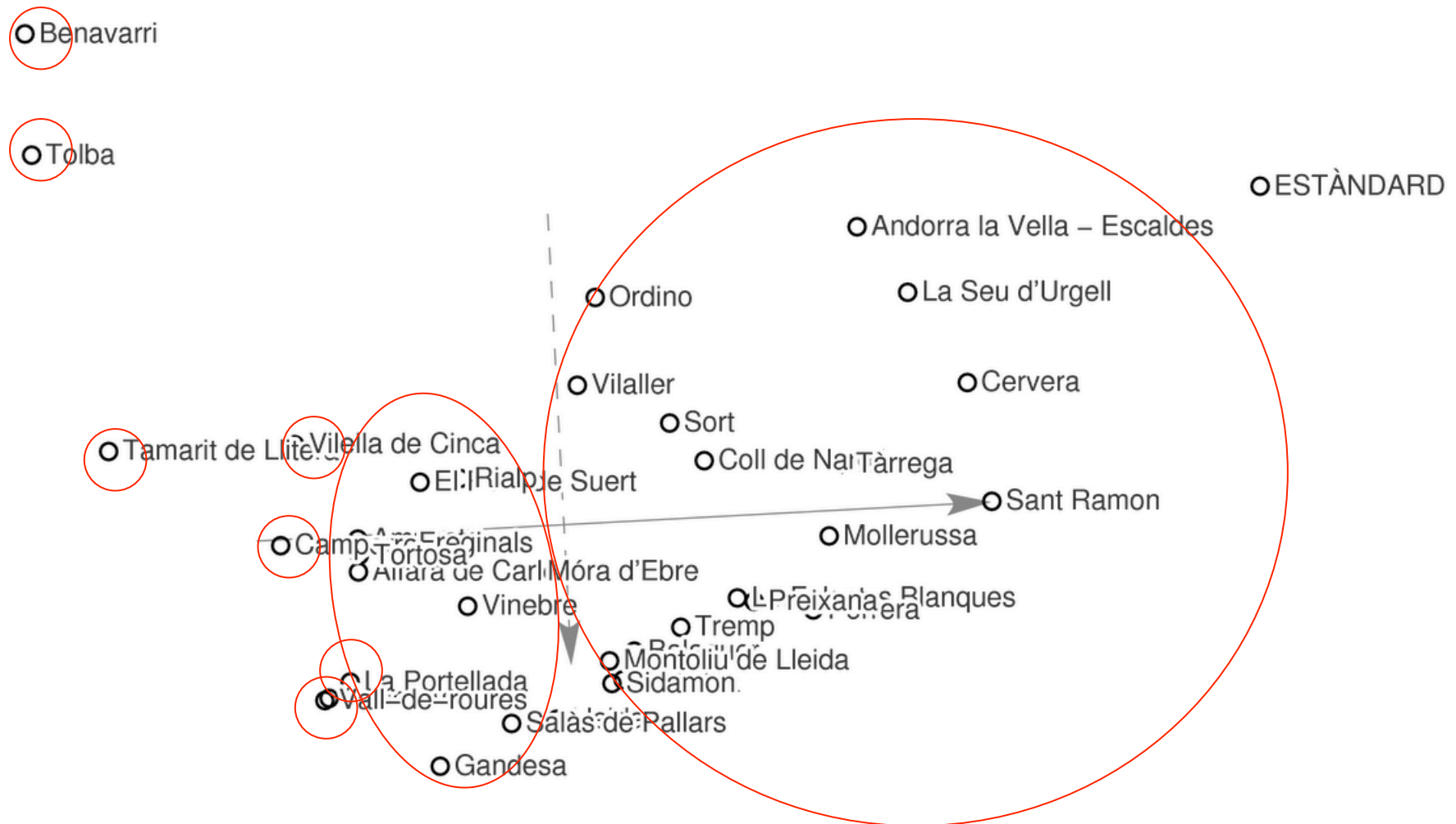

Metodologia

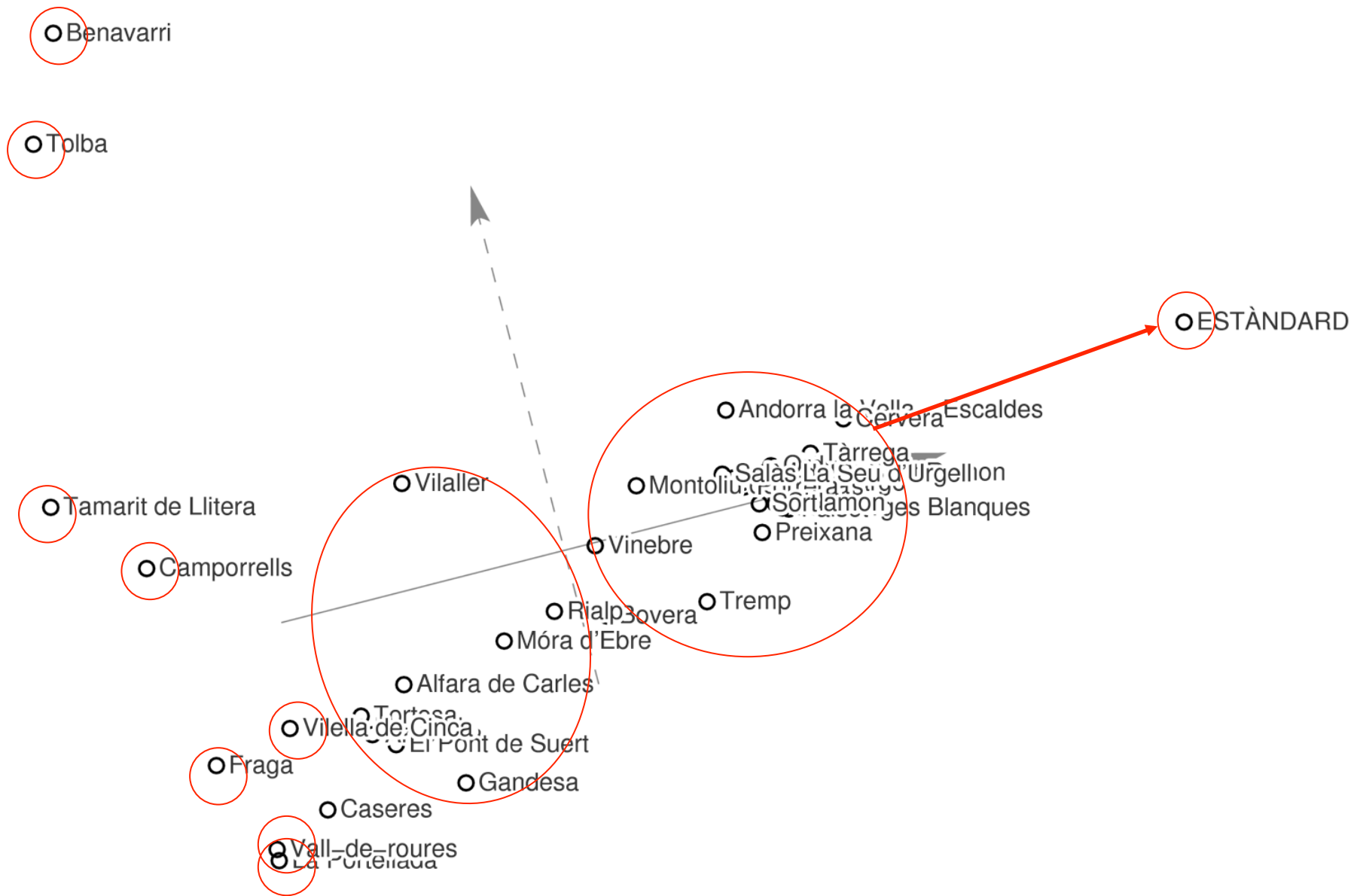
- La distància de Levenshtein (*edit distance, string distance*) és una mesura de càlcul de la distància fonètica entre dues línies de dades.
- L'encarregat de determinar el menor conjunt possible d'operacions (insercions, supressions o substitucions) per transformar una línia en una altra és l'anomenat *algorisme de Levenshtein*. En la seva versió més simple, cada operació bàsica té un cost d'1.
- Distància final entre dialectes: cost mitjà obtingut de transformar d'una varietat a una altra les realitzacions fonètiques corresponents a un determinat nombre de conceptes.
- Sistemes taxonomètrics i de visualització: MDS, mapes probabilístics a partir de dendrogrames de consens i mapes de similituds.

(1)	Varietat 1	s e r β i s 'k e s	esborra s	1
		s e r β i 'k e s	substitueix k/γ	1
		s e r β i 'γ e s	insereix ε	1
	Varietat 2	s e r β i 'γ e s ε		
<hr/>				
	Total			3

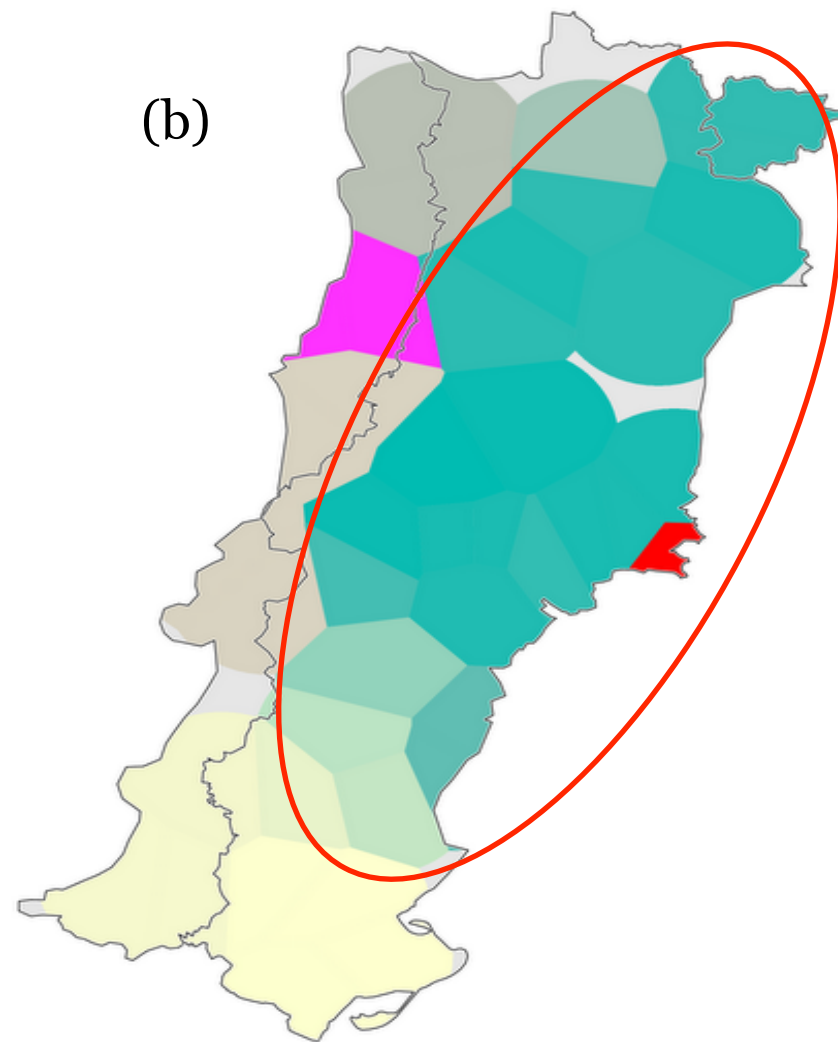
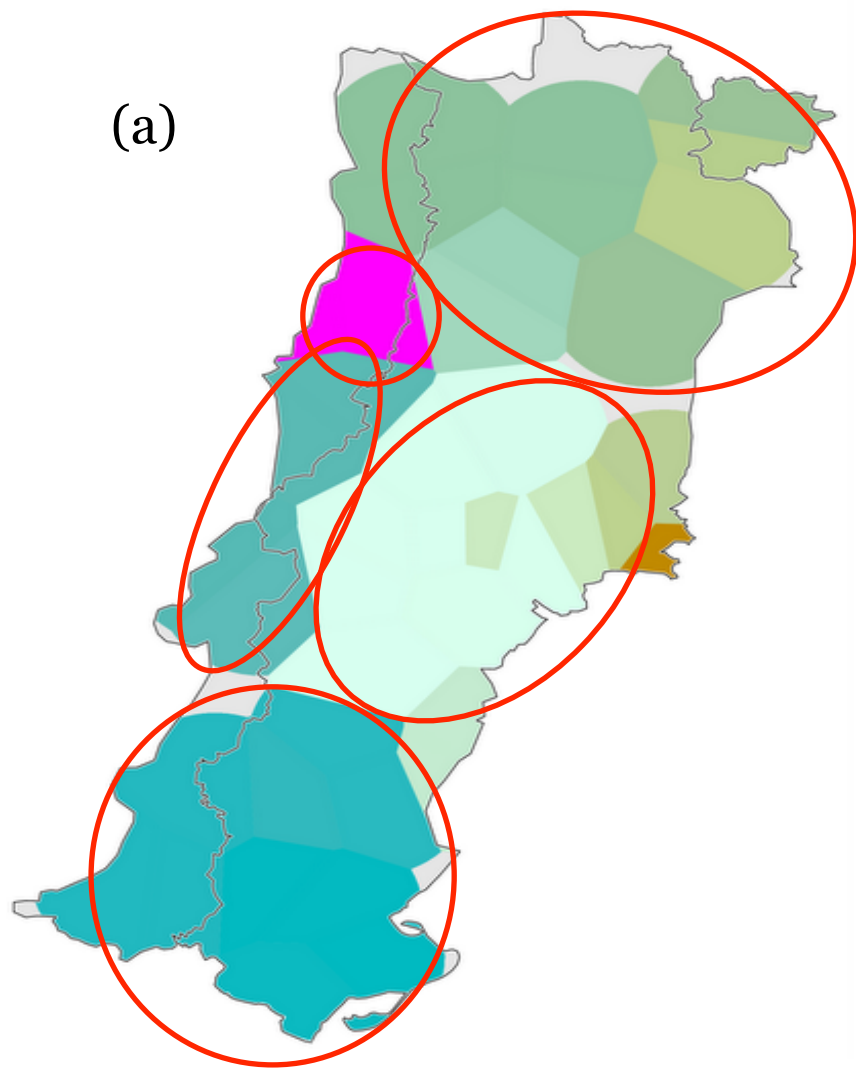
(2)	Varietat 1	s	e	r	β	i	s	k	é	s		
	Varietat 2	s	e	r	β	i		γ	é	s	ε	
<hr/>												
	Total						1	1			1	= 3

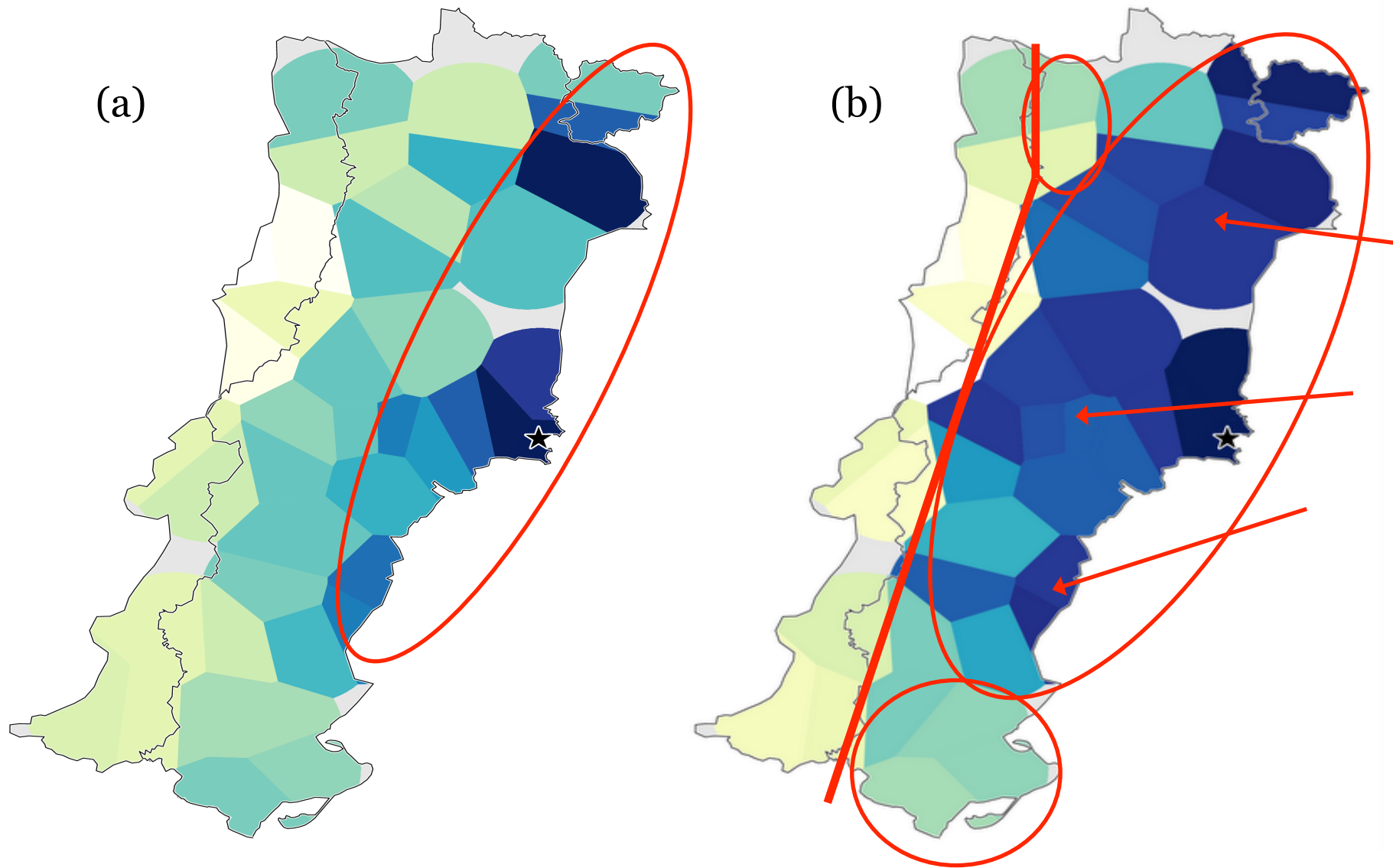
Figura 1. Resultats de l'anàlisi multidimensional basada en les pronúncies dels informants més grans (F4). El gràfic visualitza el 86% de la variància. 12

Figura 2. Resultats de l'anàlisi multidimensional basada en les pronúncies dels informants més joves (F1). El gràfic visualitza el 87% de la variància. ¹³

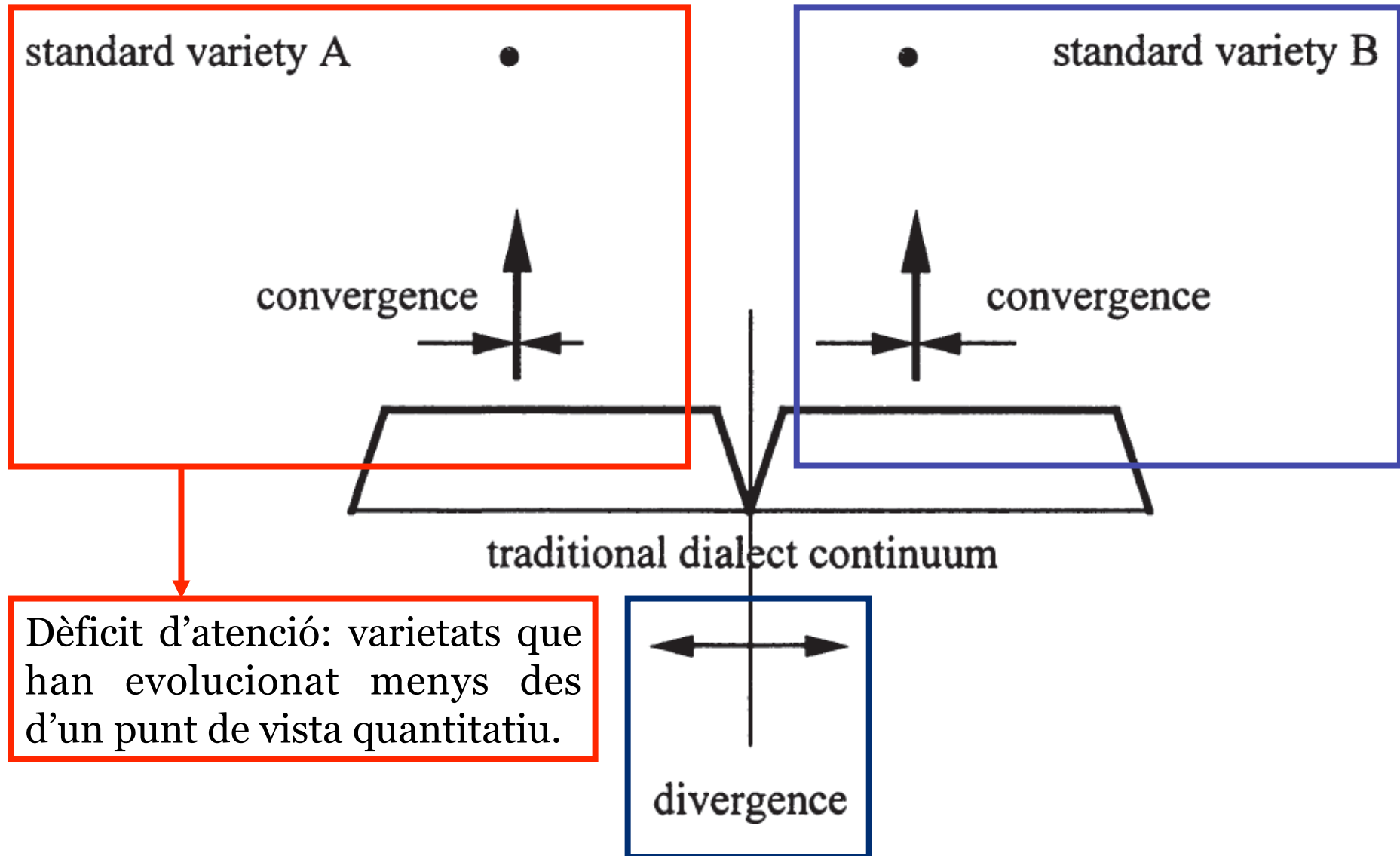

Figures 3a i 3b. Mapes probabilístics en base a les pronúncies dels informants més grans (F4; Figura 3a, a l'esquerra) i dels informants més joves (F1; Figura 3b, a la dreta). Hi ha un 20% de soroll afegit.

Figures 4a i 4b. Mapes de similituds respecte a l'estàndard en base a les pronúncies dels informants més grans (F4; Figura 4a, a l'esquerra) i dels informants més joves (F1; Figura 4b, a la dreta).

Focus: què ha succeït a la Franja?

Focus: què ha succeït a la Franja?

Punt de partida: aquesta divergència horitzontal *també* es deu a l'evolució dels parlars franjolins o realment s'han mantingut tan estables com sembla en termes quantitius?

Focus: què ha succeït a la Franja?

- Zoom en diversos processos de canvi en curs (factors interns > factors externs):
  - a) L'expansió dels increments velar i palatal: un cas d'evolució intrasistèmica autònoma.
  - b) Processos de canvi en les combinacions de clítics pronominals.
  - c) Reducció de l'inventari fonemàtic i interferència lèxica:
    - Tendència a l'anivellament de /ɛ/ i /ɔ/ a /e/ i /o/.
    - Tendència a la desfonologització de /z/.
    - Tendència a la desfonologització de /ʎ/ a favor de /j/.
    - Tendència a la despalatalització de /ʃ/

Focus: què ha succeït a la Franja?

- Hipòtesi: la divergència horitzontal *també* es deu als canvis produïts en el si de les varietats de la Franja: canvis interns + advergència vertical amb l'estàndard espanyol.
- Resultat: autonomització creixent de la llengua per atracció a les diferents varietats de prestigi.
- En conseqüència:
  - Si el principal procés de canvi motivat per raons de prestigi en les varietats franjolines és la convergència amb (l'estàndard de) la llengua espanyola, la difusió de l'estàndard català no és cap amenaça per als seus trets idiosincràtics, sinó un element que en podria reforçar el prestigi.
  - Principal argument del (migrat) secessionisme lingüístic aragonès: desactivat.

Factors interns

L'expansió dels increments velar i palatal:
un cas d'evolució intrasistèmica
autònoma en el conjunt de la Franja

L'expansió dels increments velar i palatal

- Objectiu: l'augment de la distància lingüística arran de l'efecte-frontera es deu, també, a factors interns?
- Hipòtesi: tal com ha succeït en valencià (Clua 1998), els increments velar i palatal es podrien haver expandit a altres temps i (sub)classes verbals a la Franja per efecte de la tendència analògica per optimització morfosintàctica del paradigma.
- Per què a la Franja? Perquè és l'únic àmbit que s'ha mantingut al marge de la pressió de les varietats de prestigi del català.
- A la resta de l'àmbit nord-occidental: estroncament i reversió de les tendències expansives intraparadigmàtica i interparadigmàtica (Perea 2003, 2006).

	INF	GER	PAR	PI	IInd	F	C	PS	IS	IMP
cantar								ig, eg	ig	ig, eg
perdre		g	g	g, ig, eg				g, ig, eg	g, ig, eg	g, ig, eg
beure				g	g			g	g	g, ig
sentir		ig		g, ig, eg				g, ig, eg	ig	g, ig, eg
servir		ig		ig				g, ig, eg	ig	g, ig, eg

Presència de l'increment velar en funció del temps i de la classe verbal en N-O

	INF	GER	PAR	PI	IInd	F	C	PS	IS	IMP
cantar										
perdre								íʃk		
beure										
sentir				íʃ, íʃk				íʃ, íʃk	íʃk	íʃ, íʃk
servir				éʃ, éʃ, íʃ, íʃk				éʃ, éʃ, íʃ, íʃk	íʃk	éʃ, éʃ, íʃ, íʃk

Presència de l'increment palatal en funció del temps i de la classe verbal en N₂₀

L'expansió de l'increment velar

- Consolidació de l'evolució intrasistèmica autònoma a la Franja en contrast amb la reversió de les tendències expansives a la resta de l'àmbit N-O.
- L'increment velar s'expandeix especialment al Matarranya i se cenyeix al principi de marcatge (subjuntiu, imperatiu, gerundi). Situació antagònica a la resta del N-O.

Classe i temps verbal	Localitat	F4 / F3	F2 / F1
Cv II [-EXT] IS	La Portellada	per' ðera	perðe' yera
Cv III [-EXT] IS	Vall-de-roures, la Portellada	sen' tira	senti' yera
Cv III [+EXT] PS	Vall-de-roures, la Portellada	ser' ßim	serßi' yam

L'expansió de l'increment palatal

- L'increment palatal s'expandeix especialment a la Llitera i al Baix Cinca. La resta del N-O s'anivella amb l'estàndard (substitució de les variants patrimonials del segment palatal per les variants estàndard).

Classe i temps verbal	Localitat	F4 / F3	F2 / F1
Cv III [-EXT] PI	Camporrells, Tamarit, Fraga, Vilella	'sinto	sen'tisko
Cv III [-EXT] PS	Camporrells, Tamarit, Fraga, Vilella	'sinta 'sintɛ	sen'tiska sen'tiskɛ
Cv III [-EXT] IS	Fraga	sen'tisɛ	sentis'kesɛ
Cv III [+EXT] IMP	Fraga, Vilella	ser'βim	serβis'kem

L'expansió dels increments velar i palatal

- Conclusió: l'augment de la distància no es produeix entre unes varietats que s'estandarditzen i unes altres que romanen estables, sinó entre dos grups de varietats amb evolucions divergents:
  - a) Catalunya i Andorra: redistribució dels segments velar i palatal perquè caracteritzin exclusivament les Cv II [+EXT] i III [+EXT].
  - b) La Franja: tendència a l'expansió interparadigmàtica de l'increment velar al Matarranya; i a l'expansió interparadigmàtica i intraparadigmàtica de l'increment palatal a la Llitera i al Baix Cinca.

Factors interns i externs

Processos de canvi en les combinacions
de clítics pronominals a la Franja

Presentació

- Doble objectiu:
  - a. Primera aproximació a les combinacions de datiu de 3a persona + acusatiu als parlars de la Franja.
  - b. A més de descriure *com són* aquestes combinacions, es vol analitzar *com han evolucionat* al llarg de tres generacions.
- Punt de partida: treballs recents han demostrat la relativa estabilitat de les varietats de la Franja en relació amb la resta de varietats nord-occidentals, immerses en un procés gradual d'acostament a l'estàndard.
- Hipòtesi de partida: les varietats franjolines *també* han evolucionat a causa de factors interns (analogia, simplificació paradigmàtica) i externs (pressió de la varietat de referència, l'estàndard espanyol).

Corpus i metodologia

- Corpus de nova creació:
  - 48 informants de la Ribagorça, la Llitera, el Baix Cinca i el Matarranya entrevistats per Mar Massanell entre 1995 i 1996.
  - 6 informants per localitat (2 per franja d'edat: F1, F2 i F3).
  - 2 localitats per comarca: Benavarri, Tamarit de Llitera, Fraga i Vall-de-roures / Tolva, Camporrells, Vilella de Cinca i la Portellada.
  - 48 combinacions de datiu de 3a p. + acusatiu per informant: 2.340 combinacions binàries de clítics més 240 combinacions de 5 varietats artificials: estàndard IEC, estàndard n-occ., central col·loquial, n-occ. col·loquial, estàndard RAE.
  - Cada combinació de clítics es demanava en posició proclítica seguida de consonant (C) i de vocal (V), i en posició enclítica precedida de consonant o semivocal (C/W) i de vocal (V).

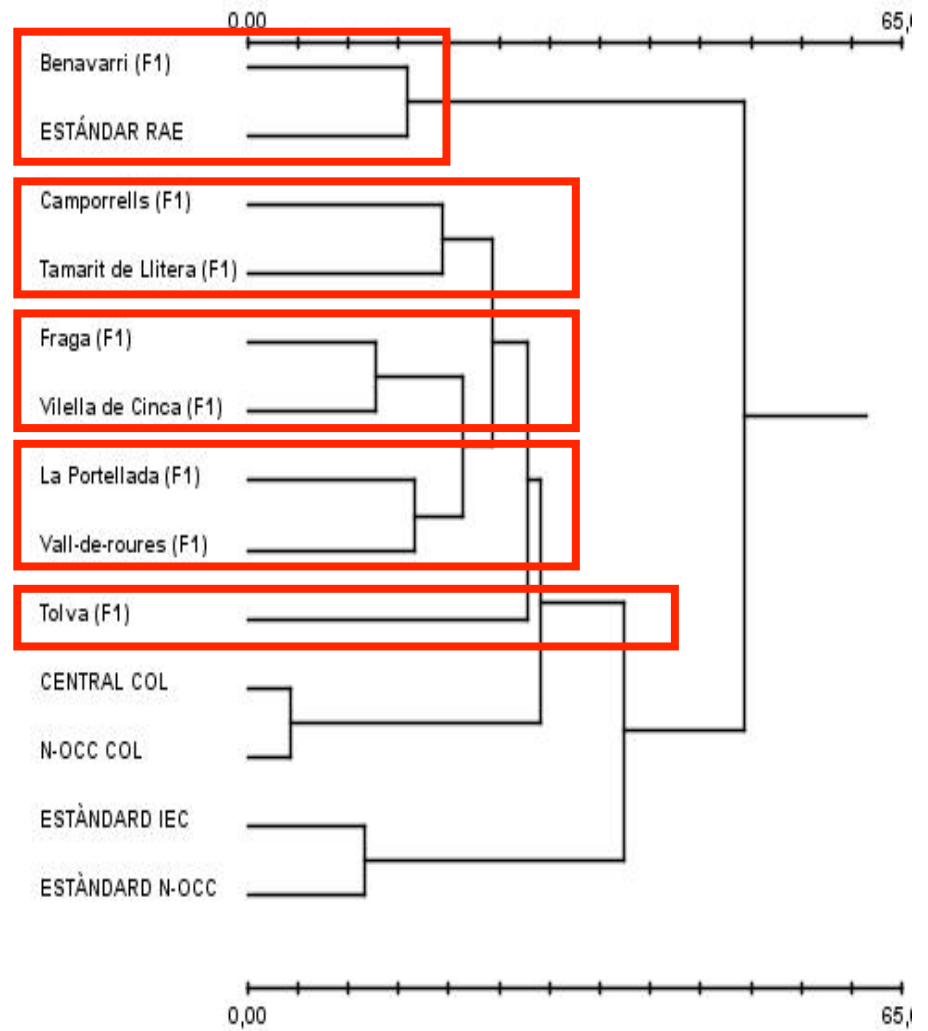
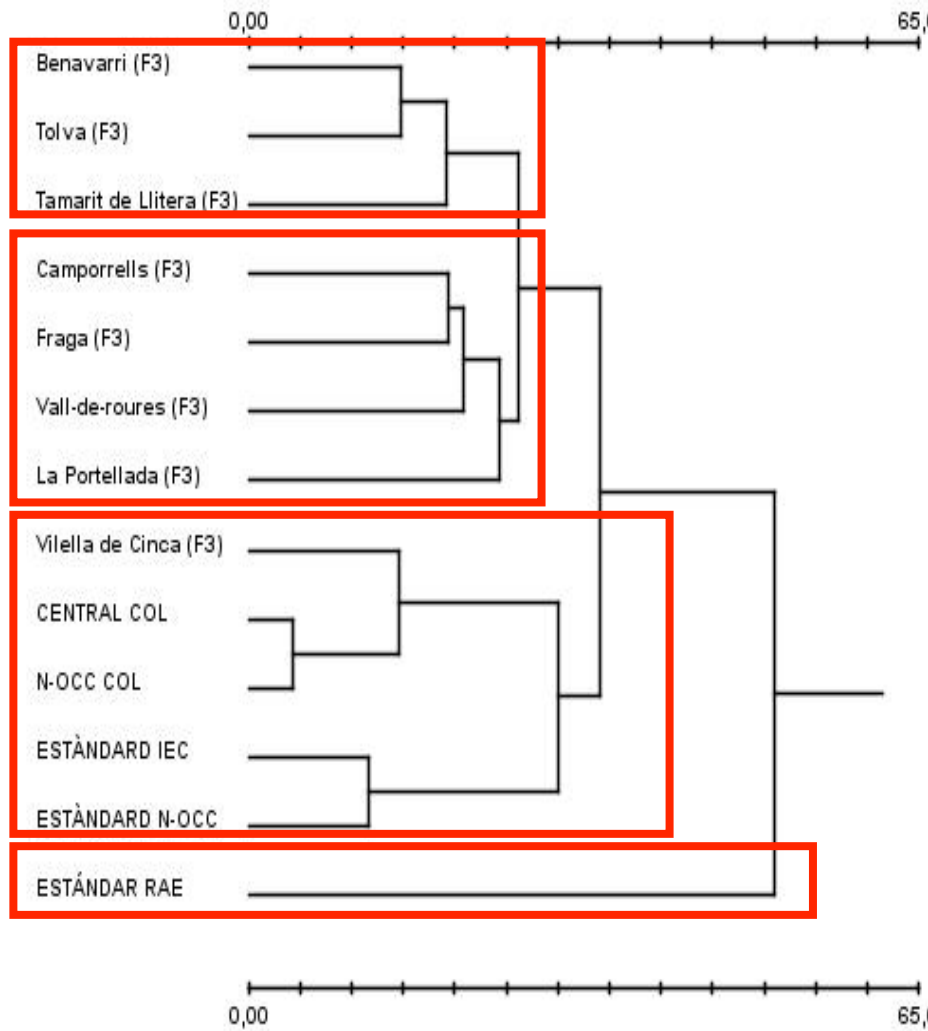
Corpus i metodologia (2)

- Combinació de mètodes quantitativus i qualitativus:
  - a. Quantitativus: càlcul de la distància fonètica entre les 53 varietats mitjançant l'MCOD. Passos: segmentació i alineament de les dades i aplicació de la següent mesura de càlcul de la distància fonètica:

$$dist(i, j) = \frac{\sum_{k=1}^{long} dif_k(i, j)}{long} \times 100$$

Sistema de classificació de les varietats i de visualització de la distància fonètica: anàlisi de conglomerats (classificació jeràrquica binària de les varietats en funció del seu grau de similitud).

- b. Qualitativus: 2 taules per analitzar com es concreten en les realitzacions dels parlants les tendències detectades quantitativament.

*Figures 5a i 5b. Dendrogrames corresponents als parlants més grans i més joves.
Índexs Pearson de distància cofenètica: 0.895 i 0.923*

Resultats: anàlisi quantitativa

- Dos processos de canvi en curs:
  - a. Benavarri: acostament al castellà.
  - b. Procés més general de reorganització paradigmàtica que ha acabat donant lloc a diferents sistemes d'abast comarcal.

(Ell) compra el conte al nen > l'hi compra
(Ella) compra la nina a la nena > la hi compra

	F3		F1	
	L'HI	LA HI	L'HI	LA HI
Benavarri	loj	laj	sel	sela
Tolva	loj	laj	loj / sel / li	laj / sela / li
Tamarit de Llitera	laj	laj	=	=
Camporrells	laj	laj	=	=
Fraga	laj	laj	li	li
Vilella de Cinca	li	li	=	=
Vall-de-roures	laj	laj	laj / li	laj / li
La Portellada	loj	laj	laj / li	laj / li

Taula 1. Combinacions de clíctic acusatiu masculí i femení singular més datiu singular

(Ell) compra el conte als nens > els el compra
(Ella) compra la nina a les nenes > els la compra

	F3		F1	
	ELS EL	ELS LA	ELS EL	ELS LA
Benavarri	lozje	lazje	sel	sela
Tolva	lozje	lazje	loj / li	laj / li
Tamarit	lozje	lezje	laj	laj
Camporrells	losi / lozu	losi / lozu	laj	laj
Fraga	lozi / lizi	lozi / lizi	lis / li	lis / li
Vilella de Cinca	elzi	elzi	lis / li	lis / li
Vall-de-roures	lozu / laj	lozu / laj	lozu / li	lozu / laj / li
La Portellada	lozu	lozu	laj / li	laj / li

Taula 2. Combinacions de clític acusatiu masculí i femení singular més datiu plural

Conclusions

- En determinats àmbits, l'evolució dels parlars de la Franja ha estat notable.
- Situació complexa. Evolució divergent en funció de diferents factors:
  - a. Factor extern: pressió de la llengua castellana, que modifica la morfologia dels clítics a la Ribagorça.
  - b. Factors interns: simplificació paradigmàtica. Tipus:
    - Procés de neutralització de gènere allà on encara hi ha marques de gènere en els acusatius + substitució de la forma no marcada tradicional [laj] per [li].
    - Procés de neutralització de nombre en favor de la forma única [li] tant per a les combinacions amb datiu singular com plural.
- Conseqüència: anivellament dels parlars d'àmbit comarcal / fragmentació del contínuum nord-occidental *afavorida* per factors externs de tipus polític.

Factors externs

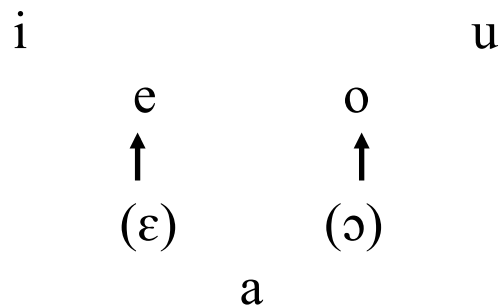
Canvis en la fonologia i el lèxic de la Franja

Corpus i metodologia

- Corpus de nova creació:
  - 24 localitats de 12 comarques frontereres (8 a Catalunya i 4 a l'Aragó). Caps de comarca vs. localitats petites.
  - 192 informants de 4 franges d'edat.
  - 5 varietats artificials: estàndard IEC, estàndard n-occ., central col·loquial, n-occ. col·loquial, estàndard RAE.
  - 349 ítems per informant: 68.753 ítems estudiats.
  - Informació nova sobre: flexió nominal, flexió verbal irregular, lèxic nuclear, fonologia, morfologia.
  - Zoom a la Terreta (àrea especialment conservadora).
- Metodologia: combinació de mètodes quantitius (dialectomètrics: MCOD, distància de Levenshtein) i qualitius. Sistemes taxonòmics i representacionals avançats.

Fonologia

- Fenòmens de pèrdua estructural per acostament a l'inventari fonemàtic de la llengua castellana:
  - a) Tendència a la reducció de l'inventari vocàlic per anivellament de les vocals mitjanes (Benavarrí 1, 2; Camporrells 1)

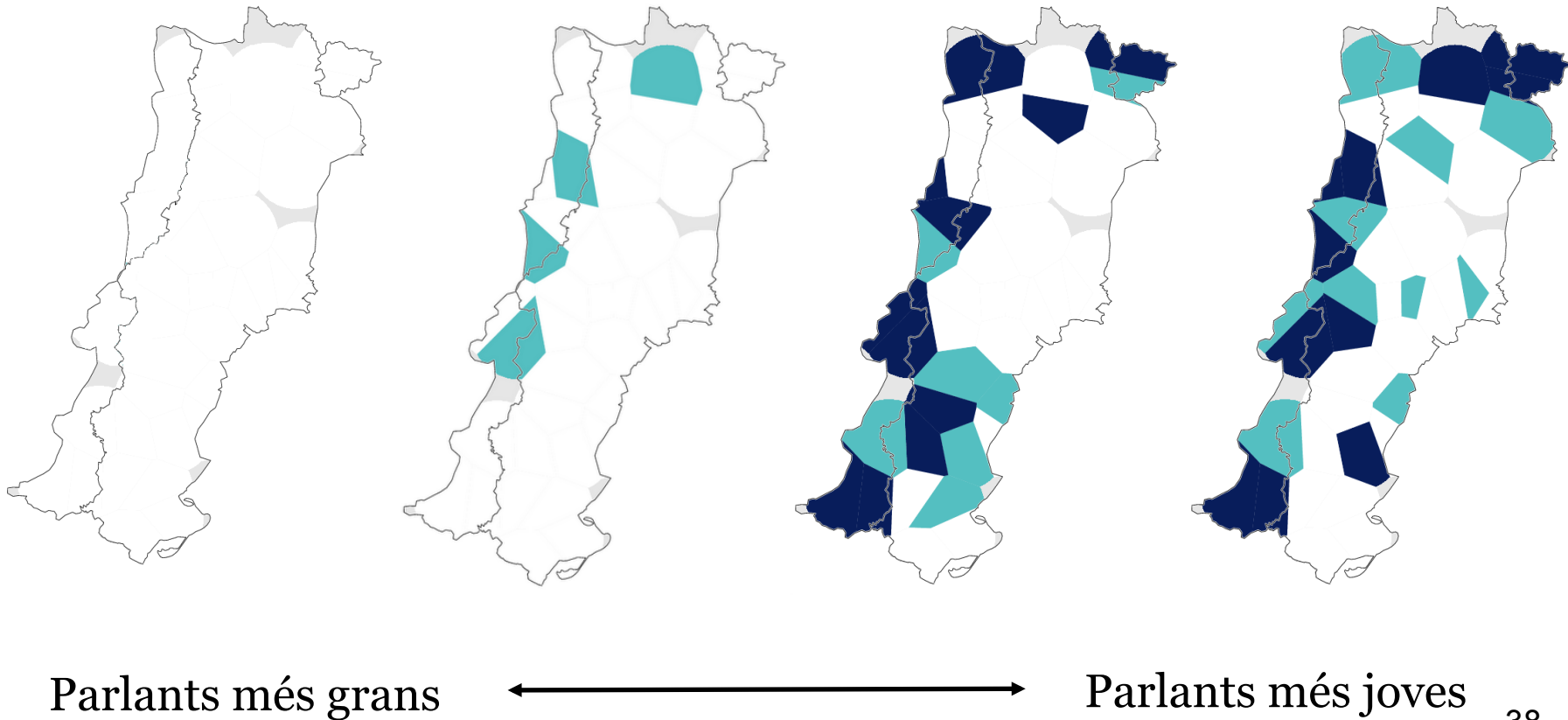

- b) Tendència a la desfonologització de /z/ (Fraga 1, 2, 6).

* 4 informants de F4 i F3 de Camporrells i Tamarit de Llitera presenten /z/ ocasionalment o sovint.

Fonologia

c) Tendència a la desfonologització de /ɫ/ a favor de /j/ (ex. *allí*).

Fonologia

d) Tendència a la despalatalització de /ʃ/ (Fraga 1, 3, 4, 5 i 6). Factors afavoridors del canvi: posició final absoluta / adjacència d'una vocal velar.

	á. __V	é. __V	ó. __V	ú. __V	é_#	ó_#	ú_#
Fraga (1)	[¹ kajfa]	[¹ kejʃɛ]	[¹ kojsɛ]	[¹ kujʃɛ]	[¹ pejs]	[¹ kojs]	[¹ flujs]
Fraga (2)	[¹ kapsa]	[¹ kejʃa]	[¹ kojʃa]	[¹ muzlo]	[¹ pejʃ]	[¹ kojʃ]	[¹ frujs]
Fraga (3)	[¹ kajʃɛ]	[¹ kejʃɛ]	[¹ kojsɛ]	[¹ kujʃɛ]	[¹ pejs]	[¹ kojs]	[¹ frujs]
Fraga (4)	[¹ kajʃɛ]	[¹ kejʃɛ]	[¹ kojsɛ]	[¹ kujʃɛ]	[¹ pejs]	[¹ kojs]	[¹ frujs]
Fraga (5)	[¹ kajʃɛ]	[¹ kejʃɛ]	[¹ kojʃɛ]	[¹ kujʃɛ]	[¹ pejs]	[¹ kojs]	[¹ frujs]
Fraga (6)	[¹ kajʃɛ]	[¹ kejʃɛ]	[¹ kojʃɛ]	[¹ kujʃɛ]	[¹ pejs]	[¹ kojs]	[¹ frujs]
Fraga (7)	[¹ kajʃɛ]	[¹ kejʃɛ]	[¹ kojʃɛ]	[¹ kujʃɛ]	[¹ pejʃ]	[¹ kojʃ]	[¹ frujs]
Fraga (8)	[¹ kajfa]	[¹ kejʃɛ]	[¹ kojʃɛ]	[¹ kujʃɛ]	[¹ pejʃ]	[¹ kojʃ]	[¹ frujs]

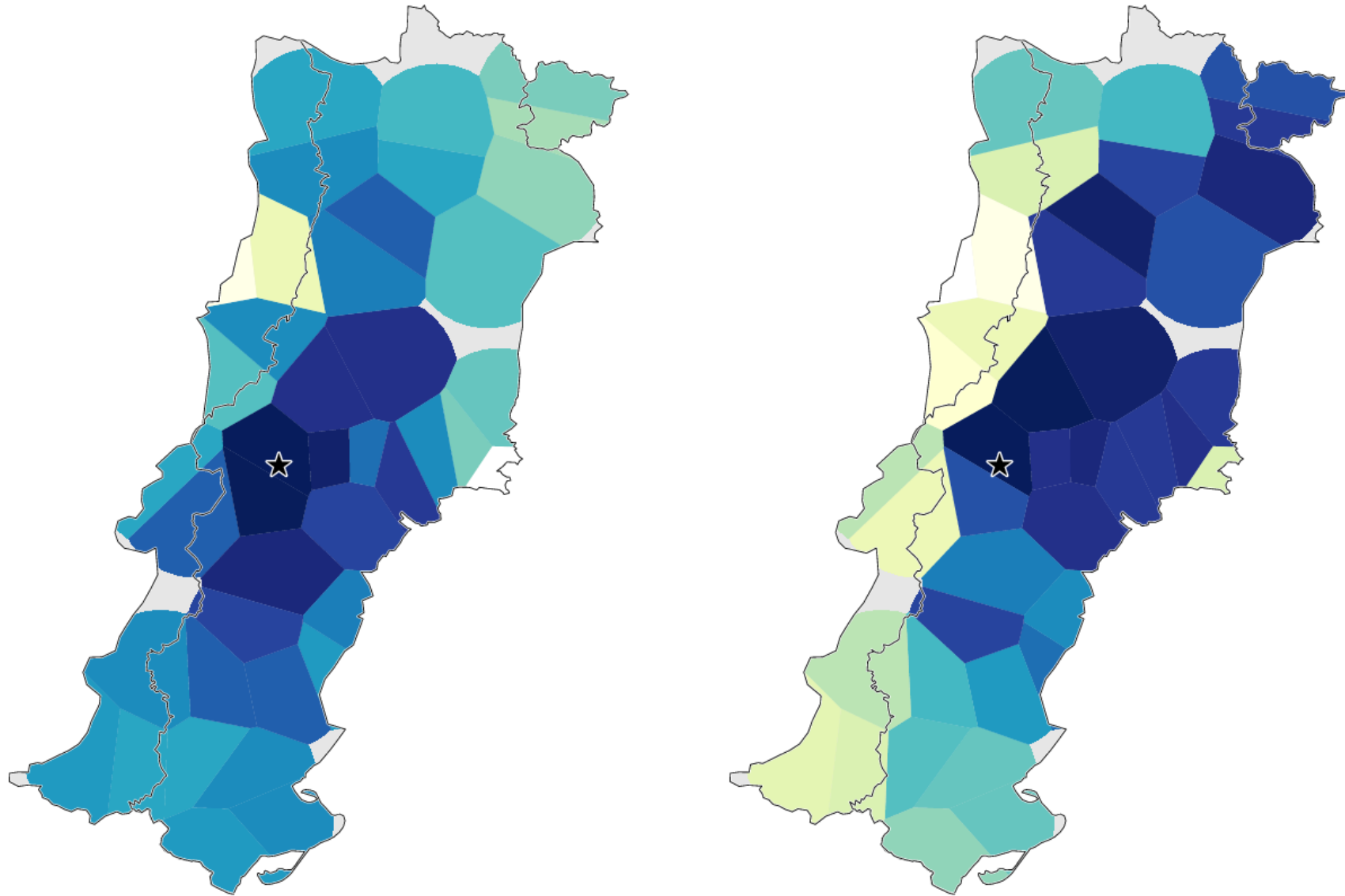
Lèxic

- Manlleus del castellà que sovintegen en la parla dels joves: *enero, mayo, jueves, siesta, médico, cenizas, ejército, herida, surco, cebolla, pimiento, alcachofa, naranjo, herradura, buey, cuernos, queso, sartén, embudo, abridor, botijo, suelo, erizo, lobo, elefante, jaula, sacar, pillar, silbar, secar, redondo, pozo.*
- La castellanització lèxica és més important a la Ribagorça, seguida del Baix Cinca i la Llitera i, finalment, del Matarranya.
- L'adopció de mots catalans per substituir castellanismes històrics és mínima: *moble* [l'mɔβje], *rellotge* [re'lɔtʃe], *mestre, llapis.*
- Alguna pronúncia tradicional s'estandarditza: *àrbel, albre* > *arbre* [l'aβre], [po'βet] > *pouet* [po'wet], *armari* [al'mari] > [ar'mari].
- La majoria de pronúncies populars s'anivellen per via del castellà: [esteri'so] (Fraga), [azðeri'so] (Vilella), [ari'so] (Vall-de-roures) > *erizo* [e'riθo].

El català de la Franja, entre dues paradoxes

<https://eapc-rld.blog.gencat.cat/2016/10/20/el-catala-de-la-franja-entre-dues-paradoxes-esteve-valls/>

Figures 6a i 6b. RPM (Lleida). Evolució de la distància lingüística al llarg de quatre generacions

Moltes gràcies per la vostra atenció!